

ÇAĞDAŞ VÜCUDNAMELER Modern Vujudnames

Elmira MƏMMƏDOVA*

Özet: Yaşnameler, Azərbaycan'da vücutname adı ile bilinmektedir. Vücutnameleri tarih, konu ve dini kaynakları yansıtmı açısından klasik ve çağdaş yaşnameler üzre tasnifedebiliriz. Klasik vücutnamelere genellikle Orta Çağ ve XX. yüzyıl aşık ve şairlerinin eserlerinde rast geliriz.

Çağdaş vücutname yazarları sırasında Aşık Behmen Göyçeli, Aşık Hüseyin Eliabadlı, Mikayıl Azafli, Hacı Loğman Korkut, Aşık Gafar'ın isimlerini kaydedebiliriz. Bu vücutnamelerden bazılarında Sovyet döneminin tarihi ayrıntıları yer almıştır. Genel özelliği ise dinden, Kuran'dan uzaklaşmasıdır. En yeni vücutname örneği gibi Hacı Loğman Korkut'un vücutnamesi bunlar arasında bir istisnadır ve Sovyetler döneminden sonraki Azerbaycan'da dine olan ilgini yansıtır.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan, Vücutname, Yaşname, Aşık, Çağdaş

Abstract: *Yasnames are known in Azerbaijan as vujudname. Vujudnames are divided into classic and modern vujudnames from the standpoint of the history, subject and the representing of religious sources. Classic vujudnames are found in the works of ashugs and poets of Middle Ages and 20th century.*

We may mention the names of Ashug Behmen Goycheli, Ashug Huseyn Eliabadli, Mikayil Azafli, Haji Loghman Gorgud, Ashug Gafar among the authors of modern vujudname. The history of the Soviet period is described in some of these vujudnames. Generally, the alienation from the religion and Qur'an is observed. Haji Loghman Gorgud's vujudname is an exception among these as an example of the most modern vujudname and represents the return to religion in Azerbaijan after the Soviet period.

Keywords: Azerbaijan, Vujudname, Yasname, Ashug, Modern.

İnsan ömrünün müxtəlif yaş mərhələlərinin təsvirinə həsr olunmuş vücutnamələri tarix etibarı ilə, eləcə də mövzu-ideya və dini qaynaqları əks etdirmə baxımından iki qrupda təsnif edə bilərik: klassik və müasir. Vücutnamənin ilk klassik örnəyinə Əhməd Yəsəvinin yaradıcılığında rast gəlirik. Onun 88 bənddən ibarət vücutnaməsi dini-təsəvvüfi qaynaqları ilə diqqəti cəlb edir və həmin şeir sonrakı müəlliflərə böyük təsir göstərmişdir. Klassik vücutnamələrə daha çox orta əsrlərdə və XIX yüzillikdə yaşamış

* Yrd. Doç. Dr., Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, Türk Filolojisi Bölümü.

aşıqların yaradıcılığında rast gəlinir. Bu vücudnamələr üçün xarakterik cəhət insanın bu dünyadakı həyatı ilə yanaşı, ruh şəklində mövcud olmanın və öldükdən sonra dəfn mərasiminin, axirət dünyasının geniş təsviridir. Bu baxımdan aşağıdakı müəlliflərin vücudnamələri bu qrupa daxil edilə bilər: Aşıq Abbas, Xəstə Həsən, Xəstə Qasım, Aşıq Valeh, Xaltanlı Tağı, Aşıq Mədəd, Miskin Vəli, Tilim xan, Mahmud Türkman, Məxdumqulu, Molla Nəfəs, Cəmal Hoca, İrfani, Zülmi və digər.

Müasir vücudnamələr dedikdə, daha çox XX əsr aşığılarının yaradıcılığında rast gəlinən və dini-təsəvvüfi məzmunla əlaqəsi olmayan və ya bu ənənəni çox zəif şəkildə əks etdirən şeirlər nəzərdə tutulur. Bu dövrdə yazıya alınmış qız-qadınlarla bağlı olan vücudnamələr, eləcə də sovet dövründə yaşayıb-yaratmış aşığıların bu ədəbi formada qələmə aldığı əsərləri poetik biçim baxımından ənənənin davamı təsiri bağışlasa da, mövzu, motiv və obrazlar baxımından fərqli sima kəsb edir.

Bu dövrdə yazıya alınmış müasir vücudnamə müəlliflərindən birisi kimi Aşıq Bəhmən Göyçəlinin adını çəkə bilərik. Onun vücudnaməsi sovet ideologiyasını əks etdirən, zəhmətkeş sinfi və “Böyük Oktyabr inqilabı”nı tərənnüm edən bir əsərdir. Bunlarla yanaşı, vücudnamədə Lenin, Qızıl Ordu, partiya, kolxoz kimi Sovet dövrünü əks etdirən obraz və məhfumlar da yer alır. 19 bənddən ibarət şeirdə müəllif şəxsi həyatı ilə ölkə həyatında baş verən tarixi hadisələri əlaqələndirərək təsvir edir:

*On ikidə, on üçdə bildim xeyir-şər,
On dördə, on beşdə mən oldum nökrər,
On altı sinnimdə deyim müxtəsər,
Çox zülüm olubdu mən növcavana.*

*Üç xırda qardaşım, bir goca anam,
Az qaldım odlara alışıb yanam,
İstədim ki, şirin candan usanam,
Üfüqdən bir günəş doğdu asmana.*

*On yeddi tarixdə günəş yayıldı,
Zəhmətkeşlər yoxsulluqdan ayıldı,
Fəhlə, kəndli hamı qardaş sayıldı,
Çarı yıxıb qərğ etdilər ümməna.*

*Qabaqda qəhrəman, böyük partiya,
İstinad eylədi yoxsul, ortaya,
Hücum etdi mülkədara, varlıya,
Ölkəmizdən qovdu çöl-biyabana.*

(Aşıq Bəhmən, 2005: 278)

Ümumiyyətlə, bu vücutnamə tarixi səciyyə daşıyır və Sovet hakimiyyətinin qurulması, “qolçomaqlarla mübarizə”ni, qadın-kəşi bərabərliyinin bərqərar olmasını, “sınıf bərabərlik” dövrünü, staxonovçuluq, beşillik planlar və s. kimi xarakterik sovet “cizgi”lərini əks etdirir. Sovet ideologiyasına uyğun olaraq, aşiq inqilabdan öncəki dövrdə nökr işləməsini qaranlığa, sonrakı dövrü isə günəşli günlərə bənzədir. Şərin son bəndləri kolxozun və Sovet hökumətinin tərifinə həsr olunmuşdur. Vücutnamədə 1937-ci il yad olunsa da, həmin tarix repressiya dövrü kimi yox, sinifsizlik mərhələsinin başlanğıcı kimi təqdim olunur:

*Alındı köhnədən qalan qisaslar,
Xainlər dərdləndi, şadlandı dostlar,
Qəhrəmandı Qızıl Ordu, matroslar,
Düşmənin ürəyin döndərdi qana.*

*Otuz altı, otuz yeddi ildə cəm,
Sınıfsız cəmiyyət qurmuşuq möhkəm,
Bu qırxıncı ildə yoxdu dərdi qəm,
Biz çatmışıq indi əhdi-peymanə.*

(Aşiq Bəhmən, 2005: 280)

Möhürbənddə kommunist partiyası mədh olunmuş və aşiq şərinin bu şəkli ilkin təsəvvüfi-dini mənasından uzaqlaşdırılaraq sosrealist realizmi ideyalarının ifadəçisinə çevrilmişdir:

*Rəhbərimiz – partiyamız yaşasın,
Zəhmətkeşin sorur halın yaşasın,
Çalın sazı, siz əl çalın, yaşasın,
Azad hüquq verib şair Bəhmana.*

*On beş yaşa çatanda mən
Bir gözəl oğlana döndüm.
Yandım eşqin atəşində,
Kərəm, Məcnuna döndüm.*

(Aşiq Bəhmən, 2005: 280)

Aşiq İsgəndər Ağbabalının “Gördüm” rədifli şeri də müəyyən mənada vücutnamənin struktur və məzmun xüsusiyyətlərini daşıyır. Burada müəllif ömrünün İkinci Dünya Müharibəsi illərinə təsadüf edən 10-15 yaş mərhələsindən bəhs etmişdir. Lakin bu əsər məzmun baxımından yarımçıq və natamam olduğu üçün vücutnamənin tələblərinə cavab vermir.

1941-ci ildə II Dünya Müharibəsinə gedərək geri dönməyən Aşiq Hüseyn Əliabadlıni da müasir vücutnamə müəlliflərindən biri kimi göstərə bilərik. Zümrüd Səmədovaya Zaqatala rayonunun Əliabad kəndindən Aşiq Camal Balayev təqdim etdiyi həmin vücutnamənin mətni yarımçıqdır. 6

bənddən ibarət gəraylı-vücutnamə 15 yaşın təsvirindən başladığı üçün natamam qənaəti yaradır:

Bu vücutnamədə diqqəti cəlb edən cəhət qocalıq yaşının əlliyə çəkilməsidir. Hətta aşıq 60 yaşa çata biləcəyindən şübhəlidir:

*Əlli yaşda oldum qoca,
Gündüzümü sandım gecə.
Daha gəl(əm)mirəm vecə,
Çox vaxtsız nihana döndüm.*

*Hüseyn, ömrü vurma başa,
Bu büsata et tamaşa.
Çata bilsən alt(i)mışa,
Sanaram pirana döndüm¹.*

Təbrizli Aşıq Qafarın vücutnaməsi də 1-100 yaş arası ömür yolunu əks etdirir və bu şeir öyüd-nəsihət məzmununda yazılmışdır. Dünyanın bir mənzilgah, gəlib-gedənlərin də müsafir olduğunu vurğulayan aşıq fani dünyada yaxşıqla ad çıxarmağı tövsiyə edir:

*Kamal qazan mərifə lə bərabər,
Adın yaxşı olsun dillərdə əzbər,
Hələl-həram qazandığın bil gedər,
Təhcə düzlük ucaldacaq başını.*

*Əl at ətəginə bircə Allahın
Dara düşsən, özü olsun pənahın,
Əfv qılsın aşıq Qafar günahın,
Doğru yolda çox eləsin talaşı.*

Müasir vücutnamələr arasında Mikayıl Azafının qoşması ənənəvidən müəyyən izlər daşsa da, burada daha çox sovet insanının ömür yolu haqqında düşüncələrini qələmə alınmışdır:

*On beşdə çalışar gedənə çata,
On altı, on yeddi baxar həyata.
On səkkiz, on doqquz düşəndə şota,
İnstituta, ya da hərbə var olar.*

*...İyirmi beşdə, gəl, toy-büsat quraq,
Arzular eşqinə qədəhlər vuraq.*

¹ Aşıq Hüseyn Əliabadi. Döndüm. Zümrüd Səmədovanın şəxsi arxivindən. Əlyazması hüququnda

*Gözal sevgisilə çəkər kef-damaq,
Meydanda sınanmış kamandar ola.*

(Azaflı, 2008: 403)

13 bəndlik qoşma-vücutnamədə 1-100 yaş arası ömür yolu təsvir olunur. Bu vücutnamə üçün xarakterik cəhət nəsihətamiz-didaktik məzmun daşması və insanın öldükdən sonra ruhlar aləminə gedişinin təsvirinin verilməməsidir. Sovet insanının düşüncəsinə, daha doğrusu, düşüncəli olduğuna görə axirət dünyası yoxdur. Buna görə də aşıq vücutnaməni bu dünyanın faniyi, ölünün arxasından doğmalarının ağlaması qeyd etməklə yekunlaşdırır:

*Gələn gedəcəkdə, o gecə-tezi,
Ağlayar kimsəsi itməmiş izi.
Dünyadan aparar on arşın bezi,
Əbədi vətəni gor-məzar olar.*

*Azaflı, əzəldən elədir insan,
Hər şeyə hakimdir, kölədir insan.
Belə yaranıbdir, belədir insan,
Axşamı tir olar, səhər tar olar.*

(Azaflı, 2008: 403-404)

Fikrimizcə, bu qoşma dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə klassik vücutnamələrlə çox oxşar olsa da, aşığın sovet dövründə yaşaması, müəyyən dini-ideoloji qadağaların olması bəlli çərçivədən kənara çıxmağa icazə verməmişdir.

Ən yeni dövr vücutnamələri arasında Mikayıl Azaflının ocağından olan Hacı Loğman Qorqudun “Gəldim” qoşması diqqəti cəlb edir. 10 bəndlik qoşma-vücutnamənin ilk dördlüyündə dinə-imana gəlmə, bəsirət gözüünün açılması qeyd olunur. Bundan sonra ana bətnində inkişaf, bu dünyaya gəliş və 1-45 yaş arası ömür yolu təsvir edilir. Türkmən şairi Molla Nəfəsin sənənaməsində olduğu kimi, burada da ölümdən bəhs olunmur. 42 yaşında namaza gələn, 45 yaşında Həcc ziyarətinə gedən şair tövbə-dualarının qəbul olunmasını və bağışlanmasını rica edir:

*45-də taxdım idrakdan zinət,
Dəyişdi gözümdə aləm, təbiət.
Allahın ipindən tutdum, nəhayət,
Nicat gəmisinə - “Quran”a gəldim.*

*Könlüm müştəq oldu haqq dəvətinə,
Yollandım Kəbənin ziyarətinə.
Ya Muhəmməd, qarışıb ümmətinə,*

Minanın dağına, qurbana gəldim.

*Qeyb ilə hicabda qaldım üz-üzə,
Hacı Loğman, hər yaşantı möcüzə.
Qəbul etsən, möhtacınam bir sözə,
"Bağışla", - qapına peymanə gəldim.*

(Qorqud, 2010: 39)

Bu vücudnamə Sovet hakimiyyətinin, ateizmin təbliğ olunduğu bir dövrdən sonra yenidən insanın dini-vicdanı azadlıqlarının bərqərar olmasını, bugünkü Azərbaycan cəmiyyətində dinə qayıdışı təsvir etməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, müasir vücudnamələr çağdaş dövrün tarixini, əhval-ruhiyyəsini əks etdirməklə yanaşı, daha çox sovet dövründə qələmə alındıqları üçün ənənədən uzaqlaşmaları və dini qaynaqları əks etdirməkdən uzaq olmaları ilə fərqlənirlər.

Qaynaqlar:

Azaflı Mikayıl. Qoca Azaflıyam. Bakı, "Nurlan", 2008.

Azərbaycan aşiq şerindən seçmələr: 2 cildə /tərt. ed. Ə. Axundov, İ. Abbaslı, H. İsmayılov II cild, Bakı : Şərq-Qərb , 2005, s. 278-280.

Əfəndiyev Paşa. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1992.

Hacı Loğman Qorqud. Düşündüm ki, düşündürəm. Bakı, "Yeni Poliqrafist", 2010.

Hacıyeva Maarifə, Rıhtım Mehmet. Folklor və təsəvvüf sözlüyü. Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2009.

Həkimov Mürsəl. Aşiq sənətinin poetikası. Bakı, "Səda", 2004.

Həkimov Mürsəl. Aşiq şerinin növləri. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1987.

Kaya Doğan. Yaşnamələr. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Qasımlı Məhərrəm. Ozan-aşiq sənəti. Bakı, "Uğur" nəşriyyatı, 2007.

Vücudnamə. Saqınamə. Tövbənamə. İbrətnamə: Ensiklopedik məlumat kitabı. (Toplayıb tərtib ed.: R. İmaməliyev, V. İmaməliyeva, T.İmaməliyeva-Babanlı). Bakı : Boz oğuz : Zaman , 1997.